

лемічні сторінки, — але вони не можуть витримати порівняння з «Апокризисом». Пікантні його вибірки з латинських сатир і інвектив на папство, — але наша полеміка видвигнула проти нього далеко тяжчі калібри. В цілості ж сі «ляменти» — коли їх читати за порядком — стають нуднувати, а головню — в цілості книги не відчувається тої внутрішньої самопевності, непохитності й свідомості, котру ми бачимо чи у старого Смотрицького, чи у Вишенського, чи в «Пересторозі». Се замітний, гарний твір, який з честю закінчує ланцюг талановитих творів, нами вище розглянутих. Але він не підіймається над ними, як перша збірка Вишенського. Ані порівняння з нею «Тренос» витримати не може!

В своїм літературнім характері «Тренос» — се наше традиційне голосіння, стільки разів використовуване в нашій літературі, що воно стає немов національною нашою літературною формою. Бачили ми його і в літературі першого відродження — у Герасима Смотрицького, у Клірика Острозького — і у Вишенського, тільки в інших тонах! Мелетій Смотрицький задумав вложити в сю форму цілу книгу — не тільки ліричні її часті, але й полемічні, і чисто теологічні. Се не вийшло дуже щасливо, хоч у кожному разі було оригінально! Книга зветься «Тренос, або лемент єдиної вселенської апостольської Східної Церкви, з поясненням догматів віри, перше з грецького на слов'янське, а тепер з слов'янського на польське переложений Теофілом Ортологом, тої ж святої Східної Церкви сином»¹. Близьче се титул першого розділу, що дійсно від початку до кінця витриманий в тоні плачу. Він зветься «розділ I, в котрім замикається лемент або нарікання св. Східної Церкви на синів виродків». Але, як я сказав, автор постарався провести сей провідний мотив: голосіння матері, що лементує, докоряє недобрим дітям, що її покинули, і навчає вірних, що при ній zostалися, — через увесь твір, так що «Лемент» — се не назва першого тільки розділу, перенесена на цілість, а ідея цілої книги. Другий розділ «замикає в собі напоминання Східної Церкви синові, що її покинув з іншими разом» (Потієві). Третій починається словами Церкви-Матері, зверненими до того ж сина-апостата («ше на одно питання, дай відповідь, сину ..»). Всі дальші «трактати», як їх автор називає, — се пояснення тої ж Матері (л. 69). Вона виказує

¹ ΘΡΗΝΟΣ to jest Lament iedynej s Powszechney Apostolskiej Wschodney Cerkwie, z obraszeniem Dogmat Wiary Pierwey z Graeckiego na Slowiński, a teraz z Slowińskiego na polski przelozony Przez Theophila Orthologa, Teyze swiętey Wschodney Cerkwie Syna W Wilnie Roku Panskiego 1610. Мале кварто, нenum. карток 5 і 10 і нум. 218.

синові, чи «утекшій і відлученій овецьці», всі хиби тої «мачухи», що на неї він проміняв свої рідну матір, і на кінці ще раз покликає його до повороту (л. 207). За тим наступає виклад правдивої, православної віри устами тої ж Матері — «Катихизм, або сумарій, короткий збір віри і обрядів св. Сх. Церкви» (л. 208). Та після перших двох розділів сей мотив стає все більше формальною рамкою викладу і затрачує всяку художню вартість — переходить у просту схему.

Відкриває книгу присвята знаному вже нам меценатові кн. Михайлу Вишневецькому (на той час старості овруцькому), з образком герба Корибутів-Вишневецьких і коротким віршем сьому гербові. Автор — «Ортолог» вихвалює постійність у вірі сього роду, висловлює надію, що й надалі представник його, «не найменший стовп Східної Церкви», не покине її — не злякомить на римську славу. Потім передмова до читача, де пояснюються мотиви і завдання сеї книги: автор хоче вяснити читачеві, за помічю непохитних церковних авторитетів, котра церква правдива і котрої належить триматися в теперешнім розділі і замішанні. Має на оці особливо останні писання — «якогось Наливайка» і «Relatia u Uwazenie» — повні обридливих вигадок і брехень на православних, духовного і світського стану людей, включно до обвинувачення в зв'язках з неприятельськими державами. На адресу їх анонімного автора вибухає він гнівними словами, дивуючись, як його земля не пожерла живого, коли він писав свої «грубі і брехливі вигадки». Очевидно, має на гадці Потія, і властиво до Потія як головного автора всього розділу і замішання передусім звернена вся полемічна частина сеї книги і всі поклики і благання до повороту до православної церкви — особливо виразні в розділі другім.

Розділ перший, як я сказав, містить властиве «голосіння» церкви, справді досить близьке до наших плачів: тому я ділю його на синтактичні стихи, відповідно до складу народних голосінь:

Горе мині бідний,
горе нещасній,
ах — з усіх сторін ограбований,
на світову ганьбу мого тіла з усіх риз оголений!
Горе незносимими тягарами обтяжений:
руки в оковах,
ярмо на шиї,
пута на ногах,
ланцюх на крижах (бедрах),
меч над головою обосічний,
вода під ногами глибока,
огонь по боках — невгасимий,
зусюду крики,
зусюду страх,

зусюду переслідування!
Біда в містах і селах,
біда в полях і дібровах,
біда в горах і пропастях земних!
Нема ніде місця спокійного,
ані пробутку безпечного!
День в болях і ранах,
ніч в стогоні і згханню!
Літо гаряче що аж мліти,
зима морозна — аж до смерті!
Мизерну наготу терплю,
до смерті переслідують мене!
Перед тим гарна і богата,
тепер зогиджена і убога!
Колись королева всьому світові мила,
тепер усіма зневажена і загнана!
Все по живе всякі народи і всі мешканці землі до мене
приступить,

послухайте голосу мого,
пізнаєте, чим була я, і подивуйтеся!
Посміховиськом світові тепер я стала,
а перед тим людям і ангелам була дивуванням.
Прекрасна була перед усіма,
люба і мила, гарна, як зоря рання на сході,
красна як місяць,
визначна як сонце,
одиначка у матері своєї,
вибрана у родительки моєї,
єдина чиста голубиця,
непорочна, нічим не змазана, не покаляна.
Олій розляний — ім'я моє,
джерело вод живих прізвище
Побачивши мене, доньки Сіону найблагословенною королевою

називали.

Коротко сказавши — між доньками Сіону була я як Єрусалим
між усіма містами жидівськими;
що ллія між тернем — була я між дівчатами.
Задля тої краси забажав цар уроди моєї,
кращий над сини людські,
а полюбивши вічним подружним зв'язком з собою зв'язав.
Діток родила і вихвала — але ті мене виріклися,
стали мині посміхом і докором!
Роздягли мене з шат моїх — і наго мене з дому мого вигнали,
забрали оздобу тіла мого, і красу голови моєї взяла
Що ж іще? В день і ночі замишляють на бідну душу мою
і про згубу мою неустанно думають!
Ви, що стоїте передо мною,
ви, що дивитеся на мене,—
послухайте і подумайте — чи єсть де біль, як біль мій?
чи єсть де смуток і жаль, як журба моя?
Діток родила і вихвала — а вони мене виріклися,
і стали мині упадком —
тому сижу тепер як одна з удів голосячих!
Колись пані Сходу сонця і Заходу, Полудня і країв
Північних,
вдень і вночі плачу,
і сльози по щоках моїх, як річні потоки, течуть,

а нема кому мене потшити:
всі мене одбігли,
всі погордили,
родичі мої далеко від мене,
приятелі мої неприятелями стали,
сини мої, гадючому позавидувавши племені,
утробу мою заразливими жалами жалять!
Слухайте моєї жалісної повісти всі народи,
візьміть в уха всі, що в кругу світу живете:
Сини й доньки, котрих я родила, покинули мене,
пішли за тою, що ними не боліла,
аби збитком товщу і насититися!
Священики мої посліпли,
пастирі мої (не думаючи, що тут про душу йде!) поміли,
старці мої подурили,
молодики мої здичили,
доньки мої в розпусту вдалися,
і всі одним замислом — Бога і правду його занедбавши, на
душу мою сприсяглися (л 1—2).

Ах, тяжко мині на правду, з тим непокірним потомством,
з тим ідовитим гадючим племенем тяжко!
хто ж поділить зо мною ті болі,
хто мині плакати не допоможе?
Сини родила і виховала, а вони мене виріклися
і ідовиті жала язиків своїх на мене повистромляли,
ті перші посланців і слуг слухати не хотіли¹,
а тепер сам господар прийшов, сам кличе і учить,
аби обтяжені гріхами в нім полекші шукали і в нім пробували,
і йому тим охотніший послух відданий мав бути, чим голос
господаря над голос слуг важніший,—
що ж на то ті виродки — за єгипетськими казанами і
часником уганяти воліли²,
ниж до свого господаря ставитися, що на коштовну вечерю їх кликав!
Де тепер ті часи, в котрих я мучеників родила?
Де ті літа, коли я справедливих і побожних в дому своїм ховала?
Де ті благословенні вселенські учителі — апостоли?
Де їх не ложні послідувателі, пастирі й учителі? (л 3)
О гідна похвали віра ваша, о серце, повне любови і мисли!
Де ж тепер той Василій — за особливі про стадо Христове
старанне і пильність великим названий?
Де Амвросій медіолянський єпископ,
й Іван св., за золоторечиві потоки небесної проповіді
покути Золотоустим найменований?
Де Єронім богоданих писань товмач надзвичайний?
Де ж Кипріян, де Августин — пильні розпорешувачі єретичних плевел?
той безбожного Новата, сей лживого Пелагія єретика,
пробивши стрілами св. Письма, клятві піддали!
Де олександрійські патріярхи Атанасій і Кирил
і Григорій назанський єпископ — мужні лицарі свого Отця
і чуйні мої заступники,
ясносвітлячі світла трьох перших святих вселенських соборів,

¹ Натяк на євангельську притчу — Мат 11, як зазначено збоку

² Натяк на оповідання Біблі про жидівські нарікання в пустині

що Арія, Македонія і Несторія, лукавих ересіархів з їх
прихильниками євангельским мечем посікли
і, виклявши за їх еретиче богохульство, у власть Сатань віддали?
Нехай би кождий з них, не вважаючи на облича людські
і не оглядаючись нітрохи на особи і стани,
сміло заступили Матір свою, котрій вони душі свої мужно
віддали, перед нинішніми еретиками,
що її в день і ночі непокоять,
і рекли
«Наказує вам Дух Св., прокляті арієві сектярі, повохрещенці,
аби ви синові божому, праворуч Бога Отця сидячому, слави
предвчної єдиносущности більше не уймали. .
(л 4—5).

Де ж і ти ще ясногорючі світла Західної церкви.
Гелясій і Лев, святі єпископи римські,
нехай би високістю маєстату свого і повагою в церковніх
справах посварили теперішніх єпискотів¹,
що позасідавши їх столицю, ламають закони і заповіді
Христові під лад своєї шумної пихи, нехай би казали:
«Нехай замкне вам уста Господь Ісусе, люде гріха, сини
погибели, що противитесь Богові і виноситесь над усе,
що зовуть Богом або за що Бога славлять,
«що засівши церкву божу, як боги, незможно піднялись на
святину Тайної вечері господньої
і відбираєте невинним душам людським кашу найдорожчої
крови його, а з ним і наслідство вічного живота²,
і вашого лукавого Аристотелевого розуму духом³ противитесь
Господеві Христові,
що подаючи хліб рік «Се тіло моє», а подаючи чашу «Се кров
моя» —
наче б він не мудро вчинив, а самі, дурні будучи, взявши до рук сам
оден хліб, навпаки кажете: «Се тіло і кров моя» (л 5 об)
Таких я в теперішніх часах потребує синів, котрі б, не оглядаючись
нітрохи на особи, ганьбили б Бога хулящих,
і звернувши поважне лице своє до рідної братії, смливо
карали за їх непорядне життє —
«Не подобає вам,— мовляв, розумного стада Христового стада
пастирі й учителі,
коли вашій чуйности і вірности доручена улюблениця Сина Божого,—
бути тільки іменем пастирями, в річи самій хижаками,
провадячи самим лихе життє і дозволяючи непорядно жити
тим, що вам доручені!» (л 6).
«Ви, княжата і вельможі, судить судом божим поврених вам підданих,
уважаючи, аби не прийшлося вам тим самим судом засудженими бути!
Не вкладайте на них великої данини,
знаючи, що вам Господь весь довг дарував і чинш за вас заплатив!
А що робите в таинности, не кажіть «хто ж нас бачить?»
бо отець ваш небесний все бачить і все що хочете зробити!
Ви архисвященники і священники, пастирі і учителі овець
розумного стада Христового,

¹ Гра слів — зам єпископи єпискоти, архі-скоти, як нижче

² Тежа, що розвивається нижче в VIII розділі,— «про відкинення чаш».

³ І Смотрицький повторює сю антиаристотельську тезу!